

Розділ ІV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 349.6:341.01

П.О. Гвоздик

ЗАГАЛЬНОВИЗНАНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

У статті досліджено вплив загальноновизнаних екологічних принципів і норм міжнародного права на формування екологічного законодавства України. Узагальнено дослідження вчених, присвячені гармонізації екологічного законодавства в Європі, а також досліджено систематизацію відповідних міжнародно-правових норм на основі загальних принципів. Підтримується ідея розроблення Екологічної Конституції Землі, активну участь у розробленні якої повинна взяти Україна.

Ключові слова: принципи міжнародного екологічного права, біологічне різноманіття, стале природокористування, екологічна шкода.

Постановка проблеми. Серед різних чинників, що впливають на формування екологічного законодавства України, помітну роль відіграють так звані «загальноновизнані принципи й норми міжнародного права». Цьому сприяє Конституція України, у якій відповідно до ст. 18 зазначеними принципами й нормами Україна має керуватися при здійсненні зовнішнь-ополітичної діяльності, коли вирішується питання про укладення договорів екологічного, економічного та іншого змісту, при формулюванні їх положень, а також при удосконаленні свого національного екологічного законодавства, яке має бути узгоджено з міжнародним екологічним правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні принципи міжнародного екологічного права досліджуються як у контексті загальних проблем розвитку правового регулювання відносин, що виникають у сфері взаємодії людини й природи, так і в спеціальних працях. Серед них слід відзначити праці Н.Р. Малишевої [5], присвячені гармонізації екологічного законодавства в Європі, Ю.С. Шемшученка, який значну увагу приділив дослідженню систематизації міжнародно-правових норм на основі загальних принципів [9, с. 8–12]. Комплексний аналіз міжнародних правовідносин у природоохоронній сфері, у тому числі вихідних положень формування міжнародно-правових норм та їх вплив на національні правові системи,

зробив Є.А. Висторобець [3]. Відповідні аспекти досліджували також інші науковці, зокрема, О.Л. Дубовік, М.І. Єрофеев, І.М. Коз'яков, М.В. Краснова, П.Ф. Кулінич, І.А. Мухін, В.І. Олещенко, В.В. Петров та інші.

Актуальність розглядуваної проблеми спонукає до продовження відповідних досліджень. Це стимулюється й тим, що норми, присвячені додержанню загальноновизнаних принципів міжнародного права включені не тільки в Конституцію України, а й у конституції інших країн, а тому є потреба до узагальнення відповідного досвіду, урахуванню у вітчизняній законотворчій практиці напрашковань правознавців з інших країн.

Формування цілей. Метою статті є аналіз загальноновизнаних принципів екологічного міжнародного права та аргументація їх включення до складу принципів, що визначаються законодавчими актами України з питань охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Торкаючись питання включення норм відповідного змісту до конституцій інших країн, як приклад, можна привести Конституцію Республіки Молдова. У ній встановлено, що Республіка Молдова зобов'язується «будувати свої відносини з іншими державами на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права» [1]. Аналогічне положення міститься в ст. 15 Конституції Російської Федерації, у якій зафіксовано, що «Загальноновизнані принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи» [2].

Конституційні норми зазначеної спрямованості віддзеркалюють ставлення окремих країн світу до міжнародних принципів, якими вони мають керуватися. Згідно із статтею 38 статуту Міжнародного суду, загальні принципи права, визнані «цивілізованими націями», є джерелом міжнародного права, і відтак уключаються до складу національних правових систем. Зазначені принципи закріплюють і регулюють основи сучасних систем міжнародних відносин, є ядром міжнародного права, діють як універсальні, загальноновизнані та загальнообов'язкові для держав і міжнародних організацій. При цьому сфера їх дії універсальна як за суб'єктами, так і за видами та сферами міжнародних відносин [6, с. 62]. Такі принципи закладені, зокрема, у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р., яка, зокрема, установила, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватися (принцип *роста sunt servanda*) (ст. 26).

Важливе значення для визначення напрямів розвитку міжнародного співробітництва в екологічній сфері та безпосередньо розвитку національного екологічного законодавства мають принципи охорони довкілля, що вироблені об'єднаними зусиллями держав і зафіксовані в міжнародно-правових документах. Це, зокрема, Декларація принципів,

що регулюють режим дна морів та океанів і його надр за межами національної юрисдикції, затверджена на Генеральній Асамблеї ООН 17 грудня 1970 року, Декларація про принципи раціональної експлуатації живих ресурсів Світового океану в загальних інтересах усіх народів земної кулі була прийнята на Нараді міністрів, що відбулася 6-7 липня 1972 року в Москві, Договір про принципи діяльності держав щодо дослідження й використання космічного простору, уключаючи Місяць та інші небесні тіла від 27.01.1967 р., Декларація принципів Міжнародної ради з охорони птахів від 01.06.1922 р., тощо. Також загальні принципи регулювання відносин у сфері взаємодії людини й природи сформульовані у Всесвітній Хартії природи, прийнятої на Генеральній Асамблеї ООН 01.01.1082 р., документах Стокгольмської 1972 р. Конференції ООН з навколишнього середовища, Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку, що прийнята на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку 14 червня 1992 р., рекомендаціях міжнародних організацій, зокрема, Рекомендація ЮНЕСКО про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини від 16.11.1972 р. та інших документах ООН.

У зазначених та інших міжнародних документах з охорони довкілля, природокористування, насамперед, розвиваються міжнародні норми загального права з урахуванням потреб охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, екологічного забарвлення сьогодні набули багато принципів, зафіксованих у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 р. Це, наприклад, стосується принципу співробітництва держав. Він сьогодні застосовується у більшості міжнародних угод, заохочує держави до співпраці зі своїми сусідами, щоб передбачати, зменшувати транскордонні забруднення, надавати допомогу в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного походження.

У сфері охорони довкілля застосовується і такий загальний принцип міжнародного права як рівність прав народів, які мають здійснювати економічний та соціальний розвиток без втручання зовні і кожна держава зобов'язана поважати це право. За цим правом держави мають суверенне право експортувати власні ресурси згідно з їх їх політикою щодо навколишнього природного середовища. Це право в останні роки доповнено обов'язковою умовою: експорт природних ресурсів не повинен заподіювати шкоди довкіллю інших держав.

Широкого застосування набув принцип, за яким «Жодна держава не може використовувати свою територію для діяльності, що суперечить правам інших держав», сформульований Міжнародним судом у справі протоки Корфу (Міжнародний суд, 9 квітня 1949 року) [7, с. 288]. На цьому прин-

ципі ґрунтуються рішення, ухвалені у справах про транскордонні забруднення. Сам принцип застосовується у всіх міжнародних договорах з охорони довкілля та більшості конвенцій, що визначають екологічну політику міжнародного співтовариства. Зокрема, ст. 21 Стокгольмської декларації проголошує, що держави мають діяти таким чином, «щоб у межах своєї юрисдикції та під власним контролем не завдавати шкоди довкіллю інших держав та регіонам». Окрім цього, міжнародно-правовими актами передбачено обов'язок держав уживати усіляких корисних заходів (законодавчих, регламентаційних, адміністративних тощо), щоб покінути з транскордонними забрудненнями, які походять із їх території.

Адаптація до потреб охорони довкілля загальних принципів міжнародного права є доміантною тенденцією в розвитку міжнародно-правового регулювання екологічних відносин, якого має додержуватися й Україна. Показовою в цьому плані є Декларація Ріо-де-Жанейро по навколишньому середовищу та розвитку, прийнята на Конференції ООН по навколишньому середовищу та розвитку 14 червня 1992 року. Такі принципи, що в ній містяться, як суверенне право держав на розроблення своїх власних ресурсів; обов'язок держав не заподіювати шкоди довкіллю інших держав; співробітництво держав у дусі глобального партнерства з метою збереження, захисту і відновлення екосистеми Землі; заходи в галузі торгової політики, що приймаються з метою охорони навколишнього середовища, не повинні являти собою засоби невинуватної дискримінації міжнародної торгівлі, тому що є по суті модернізацією для потреб охорони довкілля загальних принципів міжнародного права. Слід погодитися з думкою, що сьогодні цього недостатньо для організації належної міжнародної правової охорони довкілля. На міжнародно-правовому рівні слід забезпечити запровадження власне екологічних принципів, які мають відбивати усю різноманітність шляхів вирішення екологічних проблем [4, с. 84].

Ю.С. Шемшученко оцінює ситуацію, яка склалася в міжнародно-правовому регулюванні охорони довкілля, зазначає відсутність універсального міжнародного акта, що врегулював би увесь комплекс питань у цій сфері. На його думку, слід підтримати ідею розроблення Екологічної Конституції Землі, яка була оприлюднена на міжнародному рівні представниками України. Ю.С. Шемшученко вважає, що саме Екологічна Конституція Землі покликана стати актом кодифікації міжнародного екологічного права, вершиною його піраміди. У ній повинні знайти відображення основні норми нового світового екологічного правопорядку й організаційного його забезпечення [8, с. 3–7]. Погоджуючись із цією думкою, вважаємо, що ключову роль у цій Конституції мають відігравати міжнародні екологічні принципи, які б ураховували всі аспекти сучасної екологічної політики у світі. Серед таких принципів, мають бути:

– *забезпечення права людини на безпечне довкілля.* Цей принцип має застосовуватися на вимогах, що передбачають здійснення державою екологічної політики, спрямованої на забезпечення безпечного для життя й здоров'я людини довкілля; обмеження чи повну заборону діяльності, яка створює загрозу для стану довкілля чи порушує екологічні приписи законодавства, спрямовані на захист середовища перебування людини, його здоров'я; запровадження на законодавчому рівні системи нормативів, стандартів, вимог щодо природокористування, яка дозволяє утримувати стан довкілля на рівні безпечному для життя і здоров'я людини тощо;

– *здійснення екологічної оцінки наслідків діяльності, що може негативно вплинути на довкілля.* Ідеться про запровадження організаційно-правових механізмів аналізу та оцінки передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація та дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища. Складовою таких механізмів є організація екологічної експертизи, екологічного аудиту, екологічної сертифікації в державі. Важлива роль відводиться у здійсненні такої оцінки громадськості. Організація публічних слухань з питань оцінки наслідків проектів господарської діяльності, що плануються реалізовувати на відповідній території, є важливою складовою процесу прийняття управлінського рішення із цього питання, який базується на відкритості, прозорості, об'єктивності розгляду відповідного питання, на врахуванні думки населення щодо можливості розташування на їхній території господарського об'єкта тощо;

– *забезпечення на національному рівні кожній людині вільного доступу до інформації з питань охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки.* До такого роду інформації відноситься будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про події, явища, матеріали, факти, процеси у сфері використання, відтворення та охорони природних ресурсів, природних компонентів та ландшафтів, охорони довкілля. Вільний доступ до інформації означає створення умов для отримання повної, відкритої й вірогідної інформації про стан навколишнього природного середовища, про використання окремих природних об'єктів, про інші екологічні чинники, про заходи, спрямовані на усунення негативних екологічних наслідків. Вільний доступ до екологічної інформації базується на обов'язку уповноважених державних органів, їх посадових осіб надавати відповідну інформацію, визначенні на законодавчому рівні порядку отримання такої інформації та відповідальності посадових осіб за невиконання правових вимог про надання екологічної інформації;

– *забезпечення сталого природокористування.* Цей принцип передбачає, що управління екосистемами та організмами, що використовуються людиною, має здійснюватися таким чином, щоб було можливо забезпечити й зберегти їх оптимальну й постійну продуктивність без збитків для

цілісності тих екосистем чи видів, з якими вони існують. Біологічні ресурси мають використовувати лише в межах їх природної здатності до відновлення. Також за цим принципом має забезпечуватися повторність у користуванні ресурсами багаторазового використання, зокрема, води; експлуатація ресурсів, що не відтворюються, із врахуванням їх запасів, забезпеченням максимальної повної переробки тощо;

– *збереження біологічного різноманіття*. За цим принципом держави мають здійснювати різноманітні заходи щодо збереження видів рослинного і тваринного світу. Серед цих заходів: організація захисту природних місць мешкання і збереження життєздатних популяцій видів у природних умовах; здійснення заходів щодо реабілітації і відновлення деградованих екосистем і сприяння відновленню видів, які є під загрозою зникнення; установлення системи охоронних територій або територій, у яких необхідно вживати спеціальні заходи для збереження біологічного різноманіття; запобігання ризику, пов'язаного з використанням і звільненням живих організмів, видозмінених у результаті біотехнології, які можуть викликати шкідливі екологічні наслідки, що здатні впливати на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також небезпеки здоров'ю людини тощо;

– *запобігання екологічній шкоді та встановлення відповідальності за її заподіяння*. Згідно з цим принципом держави мають суверенне право експортувати власні ресурси згідно з їх політикою щодо довкілля, але вони повинні діяти таким чином, щоб у межах своєї юрисдикції не завдавати шкоди довкіллю інших держав або регіонам, які не належать до жодної національної юрисдикції; держави зобов'язані не завдавати шкоди довкіллю сусідньої держави, чи то через діяльність своїх публічних служб або підприємств, які перебувають у безпосередній залежності від неї, чи внаслідок поблажливого ставлення до забруднення приватними підприємствами, розміщеними на її території; держави повинні вживати усіляких законодавчих, організаційних, економічних та інших заходів, щоб покінчити з транскордонними забрудненнями, які походять з їхньої території; держави зобов'язані здійснювати усі необхідні заходи щодо ефективної заборони використання засобів впливу на природне середовище, які мають довгострокові чи серйозні наслідки як способи руйнування, заподіяння шкоди будь-якої держави; на державному рівні мають визначатися джерела фінансування заходів, спрямованих на попередження заподіяння екологічної шкоди та забезпечення ліквідації наслідків екологічної шкоди тощо.

Повертаючись до екологічного законодавства, слід відзначити потребу в більш ретельному відтворенні в ньому деяких ключових загальних принципів міжнародного права. Це, зокрема, стосується принципу «жодна держава не може використовувати свою територію для діяльності, що суперечить правам інших держав», який, як зазначалося, використовується міжнародними судами також у разі виникнення спорів між державами з

питань охорони довкілля. Цей принцип, адаптувавши до потреб цієї сфери суспільних відносин, бажано використати при удосконаленні системи екологічних принципів, у тому числі з питань міжнародного співробітництва в галузі охорони довкілля, що містяться у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Наприклад, в абзаці «к» зазначеної статті відповідний принцип можна було б викласти в такій редакції: «Україна співпрацює зі своїми сусідами та іншими країнами з питань охорони довкілля, окремих природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки й не використовує свою територію для діяльності, що суперечить екологічним інтересам інших держав».

Висновки. Можна констатувати, що загальновизнані принципи міжнародного права впливають на розвиток національного екологічного законодавства. Сприяти цьому процесу має включення їх безпосередньо до складу екологічних принципів, що визначаються законодавчими актами України з питань охорони довкілля, екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Важливе значення для посилення ефективності природоохоронної діяльності в окремих країнах світу, уключаючи Україну, та координації зусиль цих країн у цій сфері, має систематизація міжнародних екологічних принципів. Вагому роль у цьому має відіграти Екологічна Конституція Землі, активну участь у розробленні якої має відіграти Україна.

Використані джерела:

1. Конституция Республики Молдова : Закон от 29 июля 1994 года : ст. 8 (п.1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presidente.md/rus/constitution>.
2. Конституция Российской Федерации : Закон от 12 декабря 1993 года : ст. 15 (п.4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://constitution.ru>.
3. Высторобец Е. А. Экологическое право – мотивации в международном сотрудничестве / Е. А. Высторобец. – М. : Наука, 2006. – 383 с.
4. Єрофєєв М. І. Концепція Екологічної Конституції Землі / М. І. Єрофєєв // Вісник ЛДУВС імені Е.О.Дідоренка. – 2007. – Вип. 4. – С. 84.
5. Мальшева Н. Р. Гармонизация экологического законодательства в Европе / Н. Р. Мальшева. – К. : [б.и.], 1996. – 234 с.
6. Опришко В. Ф. Коментар до статті 18 Конституції України / В. Ф. Опришко // Коментар до Конституції України. – К. : 1998. – С. 62.
7. Тускоз Ж. Міжнародне право : [шідручник] / Жан Тускоз ; [пер. з франц.] – К. : «АртЕк», 1998. – С. 288.
8. Шемшученко Ю. С. Екологічна конституція Землі: від ідеї до практичного втілення / Ю. Шемшученко // Вісн. НАН України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.
9. Шемшученко Ю. С. Проблеми кодифікації міжнародного екологічного права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку] / На-

ціональна академія правових наук України. – К. : ТОВ «Видавництво географічної літератури «Обрії», 2010. – С. 8–12.

Гвоздик П.О. Общепринятые международно-правовые экологические принципы как составляющая национальных правовых систем

В статье исследовано влияние общепризнанных принципов и норм международного права на формирование экологического законодательства Украины. Проведена работа по обобщению исследований ученых, посвященных гармонизации экологического законодательства в Европе по исследованию систематизации международно-правовых норм на основе общих принципов. На основе анализа ситуации, сложившейся в международно-правовом регулировании охраны окружающей среды, сформулирован вывод об отсутствии универсального международного акта, который бы урегулировал весь комплекс вопросов в данной сфере. Поддержана идея разработки Экологической Конституции Земли, активное участие в разработке которой должна принять Украина.

Ключевые слова: *принципы международного экологического права, биологическое разнообразие, устойчивое развитие, экологический ущерб.*

Hvozdyk P.O. Generally adopted international and legal environmental principles as part of national legal systems

Abstract. In this article the generally accepted principles and norms of International Law that affect the formation of environmental legislation of Ukraine are considered. The author analyzed the generalization research of the scientists devoted to harmonization of environmental legislation in Europe and research of systematization of International Law based on common principles.

Stated that observance of generally adopted principles of International Law included not only in the Constitution of Ukraine, but also in the constitutions of other countries (Constitution of the Republic of Moldova and Constitution of Russian Federation), therefore in the article summarized relevant experience, has taken into account in the national legislative the experience of lawyers from other countries which are source of International Law, and are included to the national legal systems, fix and regulate the foundations of modern international relations, are the core of International Law, act as common and universally obligatory for states and international organizations.

There was analyzed international documents for protection of environment, environmental management, and singled out the principles of International Common Law according to the needs of environmental protection. There was indicated that the adaptation to the needs of environmental protection of the general principles of International Law is the dominant trend in the development of international legal regulation of environmental relations which Ukraine must follow. As the result of the assessment such situation in the international legal regulation of environmental protection concluded that there is no universal international act that would regulate the whole range of issues in this area.

The author embraces the idea of development of Ecological Earth Constitution with active participation of Ukraine. He characterizes the international environmental principles which would take into account all aspects of modern environmental policy in the world that should play a key role in the Constitution (ensuring the human right to a safe environment, the implementation of an Environmental Impact Assessment activities may adversely affect the environment, ensuring nationally each person free access to information on environmental issues, environmental security, managing natural resources in sustainable manners; saving the biodiversity, preventing environmental damage and establish responsibility for its infliction).

Key words: *international environmental principles, biodiversity, managing natural resources in sustainable manners, environmental damage.*

УДК 347.51

К.Б. Дудорова

**ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ,
ЗАВДАНІЙ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ ВНАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ**

У статті висвітлено проблеми відшкодування моральної шкоди, завданій фізичній особі внаслідок порушення цивільно-правового договору. Установлено, що позови про компенсацію моральної шкоди, заподіяної внаслідок порушення цивільно-правового договору, не завжди можуть розглядатися як такі, що впливають з порушення особистих немайнових прав. Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: *моральна шкода, фізична особа, договір, розмір відшкодування, позовна давність.*

Постановка проблеми. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди вважається чи не найбільш складним питанням цивільного права. Невипадково цей правовий інститут належить до числа активно досліджуваних в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних проблем здійснення права на відшкодування моральної шкоди зробили, зокрема, О.В. Гришук, А.Б. Гриняк, А.І. Дрішлюк, М.Ю. Картузов, Л.А. Корчевна, В.П. Паліюк, В.Д. Примак, П.М. Рабінович, З.В. Ромовська, С.Є. Сиротенко, С.І. Шимон.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення проблемних питань відшкодування моральної шкоди, завданій фізичній особі внаслідок порушення цивільно-правового договору.

Виклад основного матеріалу. Цивільне законодавство України не містить визначення поняття моральної шкоди. Уважається, що це правильно, оскільки будь-яке законодавче визначення моральної шкоди буде неповним. У ст. 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) перелічені лише способи прояву такої шкоди. Моральна шкода полягає у: 1) фізичному болю та